

PIRKANMAA

Pirkanmaan maakuntakaava 2040

Pirkanmaan arkeologisen perinnön ominais- ja erityispiirteiden yleiskuvaus

Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy

TEEMME MUUTOSTA YHDESSÄ

Pirkanmaan liitto 2015

23.5.2016

ISBN : ISBN 978-951-590-333-4

Kansikuvat: Lasse Majuri, Rapolan harjut ja pellot

Kartat: Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy

Taitto: Johanna Kuusterä

SISÄLLYS

Johdanto	5
Asutuksen alku - kivikauden aika	6
Metallien aikaa kohden	8
Vedenalaiset kohteet	9
Historiallisen ajan muinaisjäännöksistä	9
Arkeologisesta tutkimustilanteesta Pirkanmaalla.....	11
Lähteet.....	13
Liitteet	14

JOHDANTO

Pirkanmaan liitto tilasi Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy:ltä selvityksen Pirkanmaan arkeologisen perinnön ominais- ja erityispiirteistä. Raportissa kuvataan alueen kehitystä esihistoriallisina ja historiallisina ajanjaksoina sekä alueen arkeologista tutkimustilannetta.

Arkeologiseen perintöön voidaan lukea kiinteiden muinaisjäännösten lisäksi irtolöydöt ja nk. muut arkeologisoituneet kulttuuriperintökohteet. Muita arkeologisia kulttuuriperintökohteita voivat olla esimerkiksi yhä asutut historialliset kyläpaikat sekä nuoret sotahistorialliset tai teollisuusarkeologiset kohteet.

Liitteisiin on koottu tekstiä täydentäviä tietoja. Liitteessä yksi kuvataan taulukkomuodossa kunnittain erilaisten ja eri aikakausille sijoittuvien muinaisjäännösten lukumääriä. Liitteessä kaksi esitetään kartalla ne historialliset kylätontit, jotka sijaitsevat ns. muinaisrantojen läheisyydessä. Liitteen kolme kartalla on esitetty Pirkanmaan historiallisesti merkittävät tiet.

Asutuksen alku – kivikauden aika

Pirkanmaan maiseman ja asutuksen avain on jääkauden päättyminen noin 11 500 vuotta sitten. Silloin jään painosta painunut maa alkoi kohota ja sulavan jään alta paljastui paikoin kuiva maa, mutta pääosaa nykymaisemasta peitti meri. Laajempia kuivan maan alueita paljastui maakunnan keski- ja itäosissa, muualla oli pääasiassa muutamia pieniä saaria. Vielä tässä vaiheessa ei näytä alueella olleen vakinaista asutusta, vaikka ainakin Ylöjärven Kota-Ahon löytöpaikka sijaitsee korkeimman rannan rantavyöhykkeessä olleen lahden rannalla. Vanhin kivikautinen asutus sijaitsikin meren rannalla, mutta maankohoamisen myötä meri vetäytyi ja asutus sijoittui järvien ja jokien ääreen.

Liitteessä 2 on esitetty tunnettujen kivikautisten asuinpaikkojen sijainti suhteessa muinaisrantoihin. Koska niiden vedenpinnan korkeuteen maankohoaminen ei vaikuttanut samalla tavoin kuin meren rannalla, samaa asuinpaikkaa saatettiin käyttää pitkiä aikoja. Tosin maan nopeampi kohoaminen luoteessa vaikutti siihen, että muutamien paikoin järvien vesimassa siirtyi kaakkoon ja jos se silloin löysi uuden lasku-uoman, vedenpinnan taso saattoi laskea nopeasti järvaltaassa ja nousta nopeasti uuden uoman alapuolella. Mm. Tammerkoski on tällaisen prosessin tulos.

Veden tulvimisen seurauksena järvaltaan kaakkoispäässä sijainneet asuinpaikat saattoivat jäädä tulvan alle ja voivat edelleen olla jäljellä veden alla. Myös soistuminen on saattanut peittää alleen asuinpaikkoja. Molemmissa tapauksissa on orgaanisen löytöaineiston säilyminen todennäköisempää kuin kuivalle maalla sijaitsevilla muinaisjäännöksissä.

Vanhimmat merkit ihmisen asumisesta Pirkanmaalla ovat kivikauden alkupuolelta. Pirkanmaan alueella on inventoinneissa löytynyt useita asuinpaikkoja, joiden iäksi on muinaisrantojen korkeustietojen perusteella arvioitu yli 9000 vuotta. Asuinpaikkoja on löydetty Sastamalan Suodenniemen ja Mouhijärven alueelta. Myös Kangasalan Sarsan alueella (kuva 1) on asutusta ollut viimeistään 9000 vuotta sitten. Tuolloin elettiin ns. Suomensjärven kulttuurin aikaa ja asuinpaikat pystytettiin vesien äärelle, sillä se oli pyyntielinkeinoista elävälle väestölle keskeinen ravinnon lähde ja kulkuväylä. Usein asuinpaikat sijaitsivat kapeikkojen varsilla, jotka olivat helposti suljettavissa pyydyksin. Kulttuurivaihe oli pitkäkestoinen ja sen säilynyt esineistö on laajoilla alueilla

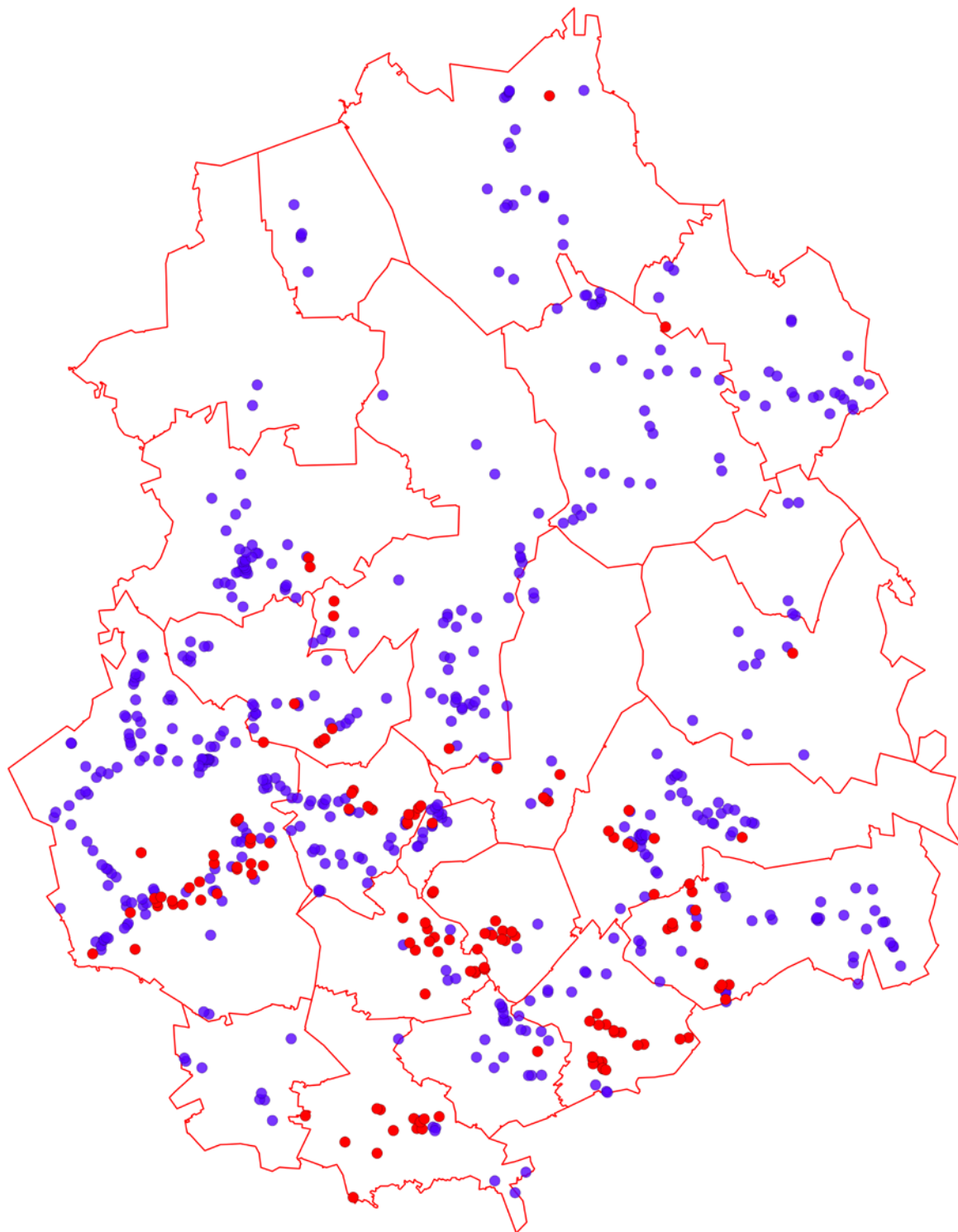
samanlaista, tyypillisiä ovat mm. liuskekivistä valmistetut keihäänkärjet ja kvartsista isketyt poikkiteräiset nuolenkärjet.

Noin 7000 vuotta sitten alkoi kampakeraaminen kivikausi, jolloin opittiin valmistamaan saviastioita. Niiden ulkopinnan koristelu on tärkeä väline asuinpaikkojen iänmäärittämisessä ja siinä sekä saven sekoiteaineissa esiintyy alueellisia ja ajallisia vaihte-luita. Arkeologisesti erotetaan esimerkiksi Jäkärlän keramiikka. Asuinpaikkoja tunnetaan runsaasti ja osittain ne sijaitsevat vanhempien kanssa samoilla paikoilla. Noin 5200 vuotta sitten kampakeraamiikka valmistaneen väestön keskuuteen saapui tulokkaina Baltian kautta nuorapainannekoristeisia astioita valmistanut vasarakirveskulttuuri. Se asettui ainakin osaksi alueille, joita kampakeraaminen väestö ei hyödyntänyt ravinnon hankinnassa. Rannikolla nämä kulttuurit sulautuivat kivikauden lopulla Kiu-kaisten kulttuuriksi samaan aikaan, kun kampakeraamista traditiota noudattanut osa väestöstä jatkoi perinteistä pyyntielinkeinoja pääasiassa idässä ja pohjoisessa. Vasarakirveskulttuurin harvinaisia hautoja tai asuinpaikkoja on ollut ainakin Lempäälän Aimalankankaalla, Nokian Tottijärven Pelttarissa, Urjalan Perhon Jokimaassa ja Valkeakosken Itkossa.

Tietomme kivikaudesta perustuvat maatumattomasta materiaalista valmistettuihin löytöihin, mutta esineitä ja mm. asumukset ja pyydykset tehtiin puusta, luusta, tuohesta ja muusta orgaanisesta materiaalista, joka on kadonnut.

Kuvaa kivikauden ihmisestä ja hänen ympäristöstään pystytään täydentämään luonnontieteellisillä tutkimuksilla. Lisäksi tulvien ja soistumisen alle jääneiden asuinpaikkojen aineistossa on mahdollisesti säilynyt orgaanistakin ainesta, mutta näiden kohteiden tunnistamisessa ja tutkimuksessa on omat haasteensa. Soiden hapettomat olosuhteet säilövät orgaanista ainesta muuta maaperäämme huomattavasti paremmin, ja turvekerrokset saattavatkin parhaimmillaan säilöä jopa tuhansia vuosia vanhoja ihmistoiminnan jäännöksiä. Turpeennoston ja ojankaivun yhteydessä on aina silloin tällöin löydetty muun muassa puisia ruuhia ja kalastusvälineitä tai niiden osia. Joskus turpeen hapettomissa olosuhteissa on säilynyt pitkäaikaisempaan ihmistoimintaan liittyviä jäännöksiä, kuten Riihimäen Silmäkenevan kivikautiset asuinpaikkajäänteet tai Oulun (Yli-Iin) Purkajasuon kohde kivikautisine pyyntilaitteineen.

- Kivikautiset asuinpaikat
- Rautakautiset kiinteät muinaisjäännökset

Kuva 1. Pirkanmaan kivikautiset asuinpaikat (sininen piste) ja rauta-kautiset kiinteät muinaisjäännökset (punainen piste). MK: 1: 750 000.

Kangasalan Apajapohjan Viianperänkorvelta on 1920-luvulla löydetty turpeenajon yhteydessä varhaismetallikauden aikainen verkon jäännös, josta Kansallismuseon kokoelmiin on kuitenkin päätynyt vain kuusi verkon tuohesta ja kivistä valmistettua painoa. Verkkolöytöön kuului alun perin verkon kiven lisäksi kohoja ja osia itse verkosta sekä jonkinlaisen puisen katiska-aidan tai lohypadon jäännökset.

Soiden arkeologista perintöä on tutkittu systemaattisesti erittäin vähän, mikä osaltaan selittää suokohteiden pienen määrän muun muassa Pirkanmaalla. Soista ja soistuvien järvien rannoilta tehdään löytöjä yhä aina silloin tällöin. Tuoreimpiin löytöihin luokituu Pirkkalan Sankilan Vähälammien kivikautisen asuinpaikan alueelta ojankaivun yhteydessä löytynyt puisen esineen, mahdollisesti melan tai aironvarren, katkelma.

Metallien aikaa kohden

Kivikauden jälkeen alkaa pronssikausi, jonka aikana arkeologiseen löytöaineistoon ilmestyivät ensimmäiset metalliesineet. Selkeämmin muutos näkyy siinä, että vainajien polttohautaus korvasi paikoin vanhemman ruumishautaustavan. Polttohautaus omaksuttiin pyyntiväestön keskuudessa ainakin jossain määrin, sillä tähän aikaan ajoittuu osa lapinraunioiksi kutsutuista kiviröykkiöhaudoista. Niiden sijainti niemissä ja saarissa osoittaa veden suurta merkitystä seudun väestölle.

Varhaismetallikaudella elinkeinojen joukkoon omaksutaan myös karjatalous. Sisämaan väestö eli kuitenkin edelleen pääosin vanhaan kivikautiseen tapaan pyynnistä ja keräilystä käyttäen mm. kivistä tehtyjä pieniä tarve-esineitä. Heillä oli kontakteja rannikkoalueille sekä idän suuntaan ja näiden alueiden väestön välittämänä tuli mm. metalliesineitä, kuten Luopioisten pieni tikari aivan pronssikauden alkupuolella.

Pyyntielinkeinoja harjoittaneen väestön keskuuteen saapui rautakaudella, ajanlaskun alussa 200-300-luvuilla uudisasukkaita, joiden varhaisimpia jälkiä on tavattu mm. Lempäälän Päivääniemen kalmistossa. Tulokkaiden saapuminen näkyy kiven- ja maansekaisten hautaröykkiöiden ja esineellisten haudauksien ilmestymisenä. He saapuivat todennäköisesti pitkin Kokemäenjokea ja asettuivat asumaan isojen järvien rantamille maatalouselinkeinoille suotuisaan ympäristöön.

Kokemäenjoen suuseutu oli pronssikaudella ja rautakauden alussa tiiviisti asuttua aluetta, mutta roomalaisen rautakauden (n. 0-400 jKr.) jälkeen merenranta-alueet näyttävät autioituneen. Asutuksen painopiste siirtyi sisämaan jokien varsille niin, että keskukset muodostuivat Euraan ja Kokemäelle. Osa väestöstä jatkoi pitemmälle Kokemäenjoen vartta, nykyisen Pirkanmaan alueelle. Keski- ja Pohjois-Pirkanmaalla kivikautistyyppinen pyyntikulttuuri jatkui ainakin rautakauden loppuun asti.

Asutus sijoittui Pirkanmaan eteläosiin suurten järvien ympäristöihin eikä sen alueellinen laajuus juurikaan muuttunut rautakauden kuluessa. Keskeisimmät alueet olivat Pälkäneellä, Kangasalla, Sääksmäellä, Lempäälässä, Pirkkalassa, Sastamassa, Vesilahdella ja Urjalassa. Alue on sama kuin myöhemmän historiallisen ajan asutuksen ydinalueet, joka viittaa siihen, että kylämuodostus alkoi jo rautakaudella. Myös nykyisen kulttuurimaiseman juuret ovat rautakaudella, sillä esimerkiksi Rapolan muinaispelto osoittaa myös peltoviljelyn ja sitä kautta maiseman avartumisen alkaneen viimeistään tuolloin.

Uhri- eli kuppikiviä Pirkanmaalta on löydetty 17, erityisesti Pälkäneeltä ja Lempäälästä. Aivan rautakauden lopulla siihen asti melkein yksinomaiseksi muodostunut polttohautaus väistyi vähin erin kokonaan ruumishautaustavan tieltä. Tämä on tulkittu kristinuskon vaikutukseksi, vaikka aluksi hautoihin laitettiinkin edelleen antimia rautakautiseen tapaan. Ruumiskalmistot tai -haudat syntyivät sinne, missä kristinuskoko alkoi varhaisimmillaan juurtua: niitä tunnetaan mm. Tampereen Vilusenharjulta, Nokian Hakamäestä, Pälkäneen Ristiänmäeltä ja Ylöjärven Mikkolasta.

Siirtyminen historialliseen aikaan tapahtuu vähitellen ja rautakaudella syntyneet elinkeinot ja asuinpaikat säilyvät käytössä. Vaikka peltoviljelyä harjoitettiin viimeistään rautakauden jälkipuolella, niin sen rinnalla säilyi ainakin sivuelinkeinona varhaisempi kaskenpolto. Paikallistasolla muutoksia ei tapahtunut nopeasti, vaikka laajemmissa puitteissa Pirkanmaa siirtyi läntisen kirkon vaikutuspiiriin ja osaksi Ruotsin muodostumassa olevaa valtakuntaa. Osaksi muutos saattoi olla väkivaltainen, sillä muun muassa Valkeakosken Rapolan linnavuorelta, kuten monelta muultakin, on varhaiskeskiaikaisia ajoituksia.

Rapolan linnavuori on laajan muinaisjäännösalueen keskeisin muinaisjäännös. Se on soraharjun laajentuma, jonka sisään jää kaksi harjuhautaa, ja jonka reunoja kiertää noin kilometrin pituinen sora- ja kivivalli. Rapolanharjun muinaisjäännöksiin lukeutuvat myös Matomäen ja Hirvikallion röykkiökalmistot, jotka rakenteidensa osalta hyvin edustavat Pirkanmaalla tavattavia kohteita. Rautakauden loppuvaiheeseen ja historialliselle ajalle ajoittuva Pirkkalan Tursiannotkon asuinpaikka on esimerkki löydöiltään rikkaasta rautakautisesta asuinpaikasta. Tursiannotkon maaperässä onkin poikkeuksellisesti säilynyt myös luuesineistöä.

Rajaluettelossa vuodelta 1539 mainitaan Hämeen muinoin ulottuneen ”suolamerestä suolamereen”, siis Pohjanlahdelta Suomenlahdelle. Satakunta on muodostanut oman maakuntansa mahdollisesti jo varhain historiallisen ajan alussa (ensimmäinen maininta maakunnasta on vuodelta 1331), jolloin Hämeen yhteyks Pohjanmereen katkesi.

Vedenalaiset kohteet

Pirkanmaalta tunnetaan kolmisenkymmentä hylkykohdetta. Kohteista lähes kaikki on voitu ajoittaa historialliselle ajalle. Tyypillisesti maakunnat hylkykohteet ovat puurunkoisia, 1800-luvulla uponneiden tai upotettujen alusten, kuten proomujen jäännöksiä. Osa hyljistä on voitu tunnistaa ja nimetä, kuten Ruoveden Muroleen kanavan eteläpuolelle 1874 uponnut kaksimastoinen kaljaasi Jalo. Löydettyistä hyljistä ainut teräsrunkoisen aluksen hylky sijaitsee Tampereella, Näsijärven eteläosassa, Aitolahden alueella. Tampereen Mustalahdessa lepää kolme hylkyä, joista yksi saattaa olla 1870-luvulla käytöstä poistetun siipiratasalus Ahdin hylky. Varmuudella esihistoriallisia hylkyjä ei Pirkanmaalta tunneta, tosin Sastamalan Majaveden tai Sorvijärven kohteita, kahta yksipuista ja yhtä useammasta osasta rakennettua ruuhua, ei luonnontieteellisin menetelmin ole ajoitettu. Tyyppinsä puolesta ne voisivat olla myös esihistoriallisia. Vedenalaisiin arkeologisiin kohteisiin lukeutuvat myös erilaiset kalastukseen liittyvät jäännökset, kuten liistekatiskojen ja kalapatojen jäännökset. Pirkanmaalta tällaisia tunnetaan ainoastaan kahdesta kohteesta; Mänttä-Vilppulan Ruohosalmen paalurakenne ja Virtain Makkarajoen matalikossa sijaitseva Marttisenalaisen liistekatiska ja siihen liittyvän johdinaidan jäännös.

Historiallisen ajan muinaisjäännöksistä

Pirkanmaalta tunnetaan tällä hetkellä noin 600 kiinteää muinaisjäännöstä, jotka ovat peräisin historialliselta ajalta. Lähes puolet kohteista on maaseudun asutushistoriallisia kohteita eli historiallisia kyläpaikkoja tai yksinäistaloja. Sen sijaan keskiaikaiset ja uuden ajan alun kaupunkiarkeologiset kohteet puuttuvat Pirkanmaalta kokonaan.

Historialliset kyläpaikat sijaitsivat usein rannoilla tai viljelyyn kelpaamattomilla, peltojen ja niittyjen ympäröimillä moreenikumpareilla. Kylän talot saattoivat sijaita joko yhtenä keskittymänä tai hajallaan kahdella tai useammalla tonttimaalla. Monissa kylissä tonttimaiden paikat vaihtelivat ajan saatossa. Pirkanmaalla oli uuden ajan alussa, 1560-luvulla, noin 800 kylää ja yksinäistaloa. Useimmissa Pirkanmaan kylissä oli tuolloin keskimäärin vain muutamia taloja, mutta suurimmissa kylissä niitä oli jopa parisenkymmentä. Suuria ryhmäkyliä olivat muun muassa Sastamalassa Tyrvään Kalliala ja Karkun Karkunkylä, Pirkkalan Pirkkalankylä, Lempäälän Kuokkala ja Vesilahden Narva. Joissakin tapauksissa kylätonttien asutushistoria palautuu jo rautakaudelle. Näin on eritoten rautakauden keskeisillä asutusalueilla Pälkäneellä, Kangasalalla, Sääksmäellä, Lempäälässä, Pirkkalassa, Sastamalassa, Vesilahdella ja Urjalassa. Pirkanmaalla onkin säilynyt rautakautisia asuinpaikkoja asutuksen määrään nähden vähän, koska monissa kylissä asutus jatkui katkeamatta keskiajalle ja myöhemminkin hävittäen rautakautiset jäljet.

Pirkanmaan asutuksen kehitykseen liittyy oleellisesti myös alueen kulkuväylien historia. Teiden historia on sidoksissa asutuksen lisäksi myös sotahistoriaan sekä elinkeinojen, kaupan ja teollisuuden historiaan. Alun perin maasto ja vesistöt määräsivät kulkureitit.

Suomen vanhojen teiden tutkimukset viittaavat teiden linjausten varhaiseen vakiintumiseen sekä suhteelliseen muuttumattomuuteen ainakin historiallisella ajalla. Usein ajatellaan, että keskiaikaiset tielinjat noudattelevat pääosin vielä nykyisiä tielinjauksia, ja että suurimmat muutokset tielinjoihin on tehty vasta viimeisen 50 vuoden aikana. Keskiajalla Pirkanmaalla asutuskeskusten välille kehittyi runkoiteita, jotka olivat pohjana myöhemmille maanteille. Maantiet kehittyivät keskiajalla esihistoriallisista paikallis- ja kaukoreiteistä kruunun kehittäessä tieverkkoa palvelemaan hallintoa ja asutuspolitiikkaa. Valtakunnallisesti merkittävimpiä keskiaikaisia

maanteitä Pirkanmaalla olivat Hämeenlinnaa ja Satakuntaa yhdistänyt "Laidetie" ja Kyrönkankaan- eli Pohjankankaan- tai Härmeenkankaantie. Vaikutuksensa Pirkanmaan tieverkkoon oli myös Hämeen Härkätie ja Ylisellä Viipurintielle ja niihin liittyvillä sivuteillä.

Tieverkko laajeni merkittävästi 1800-luvulla, mikä näkyy selkeästi historiallisessa karttamateriaalissa. Lähtökohtana historiallisesti arvokkaille tielinjauksille voidaankin pitää 1700-1800-luvun taitetta vanhempaa tieverkostoa, joka on esitetty liitteen 3 kartalla. Tällöin muinaismuistolain tarkoittamiksi lain suojaamiksi muinaisjäännöksiksi voidaan katsoa esimerkiksi isojakokartoissa näkyvien tielinjausten käytöstä pois jääneet ja arkeologisoituneet osat. Pirkanmaalta tunnetaan kaikkiaan 29 kiinteäksi muinaisjäännökseksi luokiteltua kulkuväylää tai sen osaa. Suurin osa kohteista on käytöstä pois jääneiden, vanhojen tielinjojen osia, mutta kohteiden joukossa on myös sillanpaikkoja ja 1800-luvun jälkipuoliskolla Pirkanmaalle rakennettuun rautatieverkkoon liittyvien kipinäaitojen jäännöksiä.

Historiallisen ajan kohteista tutkimuksellisesti arvokkaimpia ovat keskiajalta säilyneet kappelinpaikat, sakaristot sekä kuninkaankartanoiden ja säterien paikat. Kirkkolaki suojelee maamme keskiaikaisia kirkkokohteita jo lähtökohtaisesti, kiinteinä muinaisjäännöksinä on keskiaikaisista kirkollisista jäännöksistä suojeltu Pirkanmaalla muun muassa Pälkäneen rauniokirkko sekä Urjalan ja Vesilahden varhaisista kirkkohankkeista muistomerkkeinä säilyneet kivisakaristot.

Keskiaikaisilta ja uuden ajan alun kirkkomailta löytyy joissain tapauksissa myös rautakautisia muinaisjäännöksiä, kuten esimerkiksi kalmistoja tai merkkejä kirkkoa varhaisemmasta asutuksesta. Näin on esimerkiksi Sastamalan eli Karkun Pyhän Marian, Tyrvään Pyhän Olavin ja Pälkäneen rauniokirkon kohdalla. Keskiaikaisia Pirkanmaan kartanoita ovat Viikin, Nokian, Penttilän (Knuutilan), Tottijärven, Laukon, Vääksyn, Jutikkalan ja Lahisen kartanot, joista eritoten Laukko ympäröivine rautakautisine muinaisjäännöksineen on ollut arkeologien tutkimuksen kohteena jo 1800-luvun lopulta lähtien. Nokian kartanon alueella sijaitsee puolestaan kartanon yksityiskäytössä olleen kappelin perustus, jonka alta on arkeologisissa tutkimuksissa löydetty merkkejä rautakautisesta kulttuurivaiheesta.

Nykyisten taajamien reuna-alueilla tai ulkopuolella sijaitsevista historiallisen ajan muinaisjäännöstyypeistä yleisimpiä ovat erilaiset työ- ja valmistuspaikat kuten vesimyllyjen sijat, kaskirauniot, hiilimiilut tai tervahaudat. Yhteensä työ- ja valmistuspaikkoihin liittyviä arkeologisia kohteita on tähän mennessä löydetty Pirkanmaalta lähes sata kappaletta, joista lähes kolmasosa on tervahautoja. Vaikka Pirkanmaa ei koskaan ole ollut tervan suurtuotannon ydinaluetta kuten vaikkapa Pohjanmaa 1700-luvulla, ovat tervan valmistus kotitarpeiksi ja pienimuotoinen kaupankäynti jättäneet maastoon merkkejä tervanpoltosta.

Suhteellisen yleisiä historiallisen ajan kohteita ovat myös kivistä kootut rajamerkit, joista suojeltaviksi voidaan katsoa vanhojen kylien ja pitäjien välisillä rajoilla sijaitsevat yli sata vuotta vanhat kohteet. Pirkanmaalta tunnetaan tällä hetkellä kolmisenkymmentä tällaista muinaismuistolailla suojeltua rajamerkkiä.

Pirkanmaalta tiedetään tällä hetkellä parikymmentä eri-ikäistä, sotahistoriallisesti arvokasta arkeologista kohdetta. Tällainen on esimerkiksi Suuren pohjansodan (1713) taistelupaikka Pälkäneen Kostianvirralla, jossa on säilyneenä osia niin ruotsalaisten kuin venäläistenkin maalinnoitteista. Urjalassa, Tampereella, Ruovedellä, Vesilahdella, Virroilla ja Ylöjärvellä sijaitsee puolestaan I maailmasodan aikaisia puolustusvarustuksia. Vesilahden Narvan Hurskasvuoren I maailmasodan aikainen maalinnoitus on rakennettu louhimalla kallioon taistelu- ja yhdysautoja miehistö- ja kalustosuojineen. Urjalan Urjalankylässä on saman ikäisiä maa-, kivi- ja betonirakenteisia linnoituslaitteita kymmenessä eri kohteessa. Arkeologisoituneisiin sotahistoriallisiin kohteisiin lukeutuvat myös Tampereen ja Mouhijärven vuoden 1918 sisällissodan ampuhaukat ja -suojat.

Pirkanmaalla tehdyissä historiallisen ajan kaupunkiarkeologisissa tutkimuksissa on saatu uutta tietoa koskien ajoitukseltaan nuoria muinaisjäännöksiä. Tutkimukset ovat keskittyneet pitkälti Tampereen kaupunkialueelle, ja tutkitut kohteet liittyneet usein teolliseen kulttuuriperintöön. Tampereelta on paikallistettu useita teollisuusarkeologisia kohteita kuten ruukkien, sahojen ja panimoiden jäännöksiä. Kaivauksin kohteista on tutkittu esimerkiksi Frenckellin paperitehtaan jäännöksiä Tampereen Keskustorin kupeessa ja paperitehtaan tuotantoprosessiin kuuluvaa kalkkiuunia Eteläpuistossa. Arkeologinen tutkimus on käsittänyt myös teolliseen perintöön

liittyvien vedenalaisten kohteiden kartoitusta Tammerkoskesta; kosken pohjassa lepää muun muassa kiinteänä muinaisjäännöksenä suojeltu, vuonna 1898 rakennetun kosken alaputouksen neulapadon jäännös ja osa Frenckellin paperitehtaan massahiomosta.

Arkeologisesta tutkimus-tilanteesta Pirkanmaalla

Pirkanmaan muinaisjäännösten tyyppien kirjo on monipuolinen, mikä osaltaan kertoo pitkäikäisestä asutushistoriasta. Toisaalta runsas muinaisjäännöskanta tietyllä alueella voi olla myös merkki siitä, että kyseisen alueen muinaisjäännöksiä on inventointu ympäristöään perusteellisemmin.

Edellä on pariin otteeseen viitattu siihen, miten arkeologisten kohteiden tulkintaan vaikuttaa nykypäivään säilyneiden materiaalien luonne. Tutkimus on riippuvainen myös siitä, miten löytöjä ja havaintoja kertyy ja saadaan käytettäväksi. Koska kyseessä ovat menneisyyden maahan hautautuneet muistot, niitä löytyy silloin, kun maata liikutellaan vaikkapa pelto- töissä. Tällaisessa tilanteessa löytöjä tehdään sellaisilta alueilta, joihin maankäyttö ja usein myös nykyasutus keskittyvät. Luotettavamman kokonaiskuvan saamiseksi esihistoriasta olisi eduksi, jos tutkimusta voitaisiin kohdistaa myös sellaisille potentiaalisille alueille, joissa eivät maankäyttöhankkeet ohjaa työtä. Tosiasiassa arkeologiset tutkimukset ovat kuitenkin pääasiassa sidoksissa maankäyttöön ja maankäytön suunnitteluun eikä niitä ole helppo kohdistaa muilla perusteilla. Vähäisemmän kaavoituspaineen alla olevat alueet jäävät niukemman tutkimuksen varaan ja toisaalta kohteiden paikantaminen peitteisessä maastossa on avoimia peltoalueita haastavampaa.

Pirkanmaalla on tehty lukusia arkeologisia tutkimuksia, jotka kattavat suuren osan sen pinta-alasta. Koska osa tutkimuksista on hyvinkin vanhoja, tutkimuksia pitäisi aika ajoin uusia samoilla alueilla. Aineiston, menetelmien ja maankäytön lisääntyessä myös arkeologisen tutkimuksen vaatimukset lisääntyvät, mistä johtuu se, että tutkimukset vanhenevat – muinaisjäännöksen sijainnin ilmoittaminen vanhaan tapaan pistemäisessä muodossa ei ole riittävä tieto arvioitaessa jonkin rakennushankkeen vaikutuksia arkeologisen perintöön. Muinaisjäännöksen laajuuden selvittäminen vaatii tarkempia tutkimuksia.

Niin kutsuttuja perusinventointeja, jotka periaatteessa kattavat koko kunnan alueen, on Pirkanmaalla tehty melko runsaasti (kuva 2). Osa inventoinneista on kuitenkin vanhoja eikä kaikin osin nykyvaatimuksia vastaavia. Perusinventoinnin yhtenä tavoitteena on ajantasaistaa tunnettujen muinaisjäännösten säilymistilanne ja täydentää niistä olevat tiedot. Toinen tavoite on löytää ennestään tuntemattomat muinaisjäännökset esimerkiksi tarkastamalla irtolöytöpaikkoja. Kohdistetummissa inventoinneissa tarkastetaan esim. maankäyttöhankkeen perusteella valikoitunut alue tai keskitytään tiettyntyyppisten muinaisjäännösten etsimiseen tietyssä ympäristössä. Kaivauksia tai koekaivauksia tehdään, kun maankäytön vaikutus johonkin muinaisjäännökseen halutaan selvillä tai se on tarpeen tutkia ennen tuihoutumista. Arkeologinen tutkimuskohde on aina ainutlaatuinen, sillä vaikka niillä on yhteisiä piirteitä, kahta samanlaista ei ole.

Pirkanmaan kunnista on useimmissa tehty ainakin jonkinasteisia arkeologisia tutkimuksia, mutta perusinventoinnit ovat jo luonteeltaan sellaisia, ettei niiden aikana ole käytännössä mahdollisuuksia tutkia koko pinta-alaa, vaan on tyydyttävä kohdisteluihin otoksiin. Perusinventointien lisäksi tehdään pienempien alueiden inventointeja, joiden aikana käydään läpi joko jokin alue tai kohdistetaan tutkimusintressit esimerkiksi ranta-alueiden tai muiden potentiaalisten alueiden sekä muuttuvan maankäytön alueiden läpikäyntiin kaava-alueilla. Vain entises- sä Kuhmalahden kunnassa ei perusinventointia ole tehty, mutta sen tilanne on korjaantunut 2000-luvun muissa inventoinneissa. Suurin osa perusinventoinneista on kuitenkin 1900-luvun jälkipuolella tehtyjä eikä niissä esimerkiksi juurikaan huomioitu historiallisen ajan autioituneita kylätontteja eikä uudempia sotahistoriallisia kohteita.

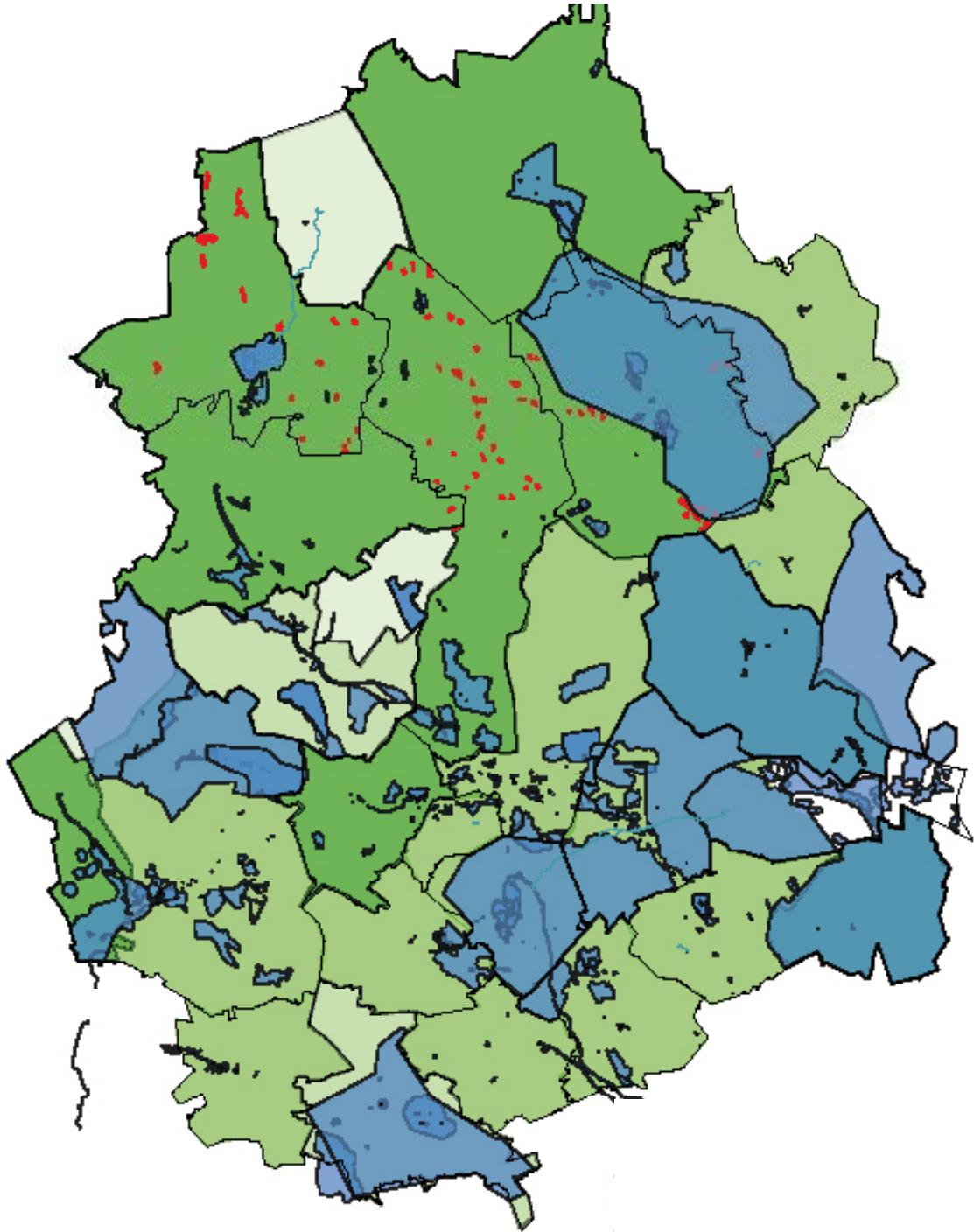
Pirkanmaan maakuntamuseo ylläpitää tietokantaa alueen arkeologisista tutkimuksista. Tiedoista näkyy, että valtaosa 2000-luvulla tehdyistä tutkimuksista on keskittynyt maakunnan itä- ja eteläosiin ja on harvemmin luonteeltaan tai laajuudeltaan perusinventointeja.

Museovirasto julkaisi vuonna 2009 historiallisen ajan kiinteitä muinaisjäännöksiä koskevan oppaan, jossa määriteltiin historiallisen ajan muinaisjäännöstyyppisiä ja ohjeistettiin kohteiden suojelusstatuksen määrittelyssä. Oppaan julkaisun jälkeen on historiallisen ajan muinaisjäännöksiä koskeva tutkimus saanut enemmän huomiota myös Pirkanmaalla. Vii-

meisen kymmenen vuoden aikana on historiallisen ajan kohteiden määrä Pirkanmaalla moninkertaistunut, ja kohdetyyppien kirjo monipuolistunut. Kuten esihistoriallisten kohteiden, ovat myös historiallisen ajan muinaisjäännösten inventoinnit ja kaivaukset usein liitoksissa erilaisten maankäyttöhankkeiden suunnitteluvaiheeseen.

Historiallisen ajan kohteista tutkimusten kohteena ovat useimmiten olleet historialliset kylätontit, sillä

useilla niistä asutaan yhä tänäkin päivänä. Kylätonttien alueella tapahtuvan kaivutyön, kuten vaikkapa maakaapelointityön, arkeologiset valvonnat ja inventoinnit ovat maakunnassa melko yleisiä historiallisen ajan arkeologisia tutkimuksia. Varsinaisia kaivauksia on tehty myös; niistä suurin osa koskee historiallisen ajan kylätontteja tai teollisuushistoriallisia kohteita.

Kuva 2. Arkeologinen inventointitilanne Pirkanmaalla. Vihreällä on merkitty perusinventoinnit, vaalein tarkoittaa 1970-luvulla tehtyjä ja tummin 2000-luvulla tehtyjä inventointeja. Sinisellä on merkitty muut inventoinnit (Pirkanmaan maakuntamuseon tietokanta) ja punaisella Metsähallituksen inventointi vuodelta 2012. MK 1: 750 000.

Lähteet

Niukkanen, Marianna 2009: Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäännökset. Tunnistaminen ja suojelu. Museoviraston rakennushistorian osaston oppaita ja ohjeita 3.

Raninen, Sami 2014: Tampere, Keskustan osayleiskaava-alueen arkeologinen inventointi 2014. Pirkanmaan maakuntamuseon arkisto.

Luoto, Kalle 2010: Tampere Kirjastonpuisto. Frencellin paperitehtaan teollisuuspihan kartoitus 2010. Pirkanmaan maakuntamuseon arkisto.

Luoto, Kalle 2011: Pirkanmaan historiallisesti merkittävät tiet. Pirkanmaan maakuntamuseon arkisto.

Luoto, Kirsi 2015: Tampere Eteläpuisto, Frencellin kalkkiruukin ja Nalkalan tiiliruukin arkeologinen koetutkimus 2015. Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy:n arkistossa.

Pirkanmaan maakuntamuseo ja Pirkanmaan liitto 2005: Pirkanmaan kiinteät muinaisjäännökset. Osa I.

Salo, Unto: Ajan ammoisen oloista. Satakunnan ja sen naapurimaakuntien esihistoriaa.

Digitaaliset lähteet:

Museovirasto, kulttuuriympäristön tutkimusraportit

<http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteri-portaali/portti/default.aspx>

Museovirasto, muinaisjäännösrekisteri

<http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteri-portaali/portti/default.aspx>

Liite 1.

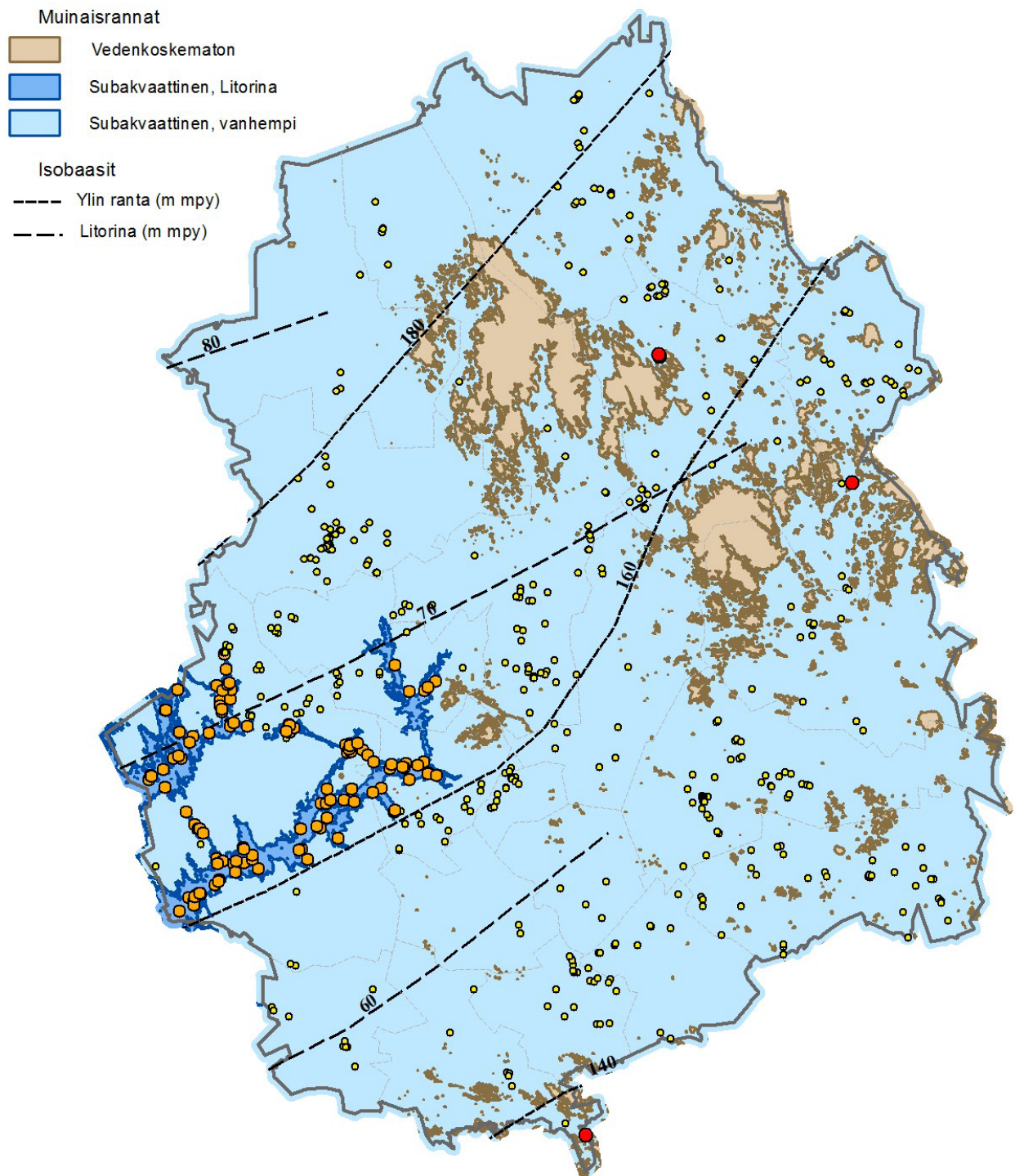
Lisätietoja esihistoriallisen ja historiallisen ajan kohteista Pirkanmaan kunnissa.

Pirkanmaan kunnat	Kivikautiset asuinpaikat	Varhaismetallikautiset asuinpaikat	Rautakautiset kalmistot	Rautakautiset asuinpaikat	Teollisuus- kohteet	Kulku- väylät	Puolustus- varustukset
Akaa	20	1	3			2	2
Hämeenkyrö	23		11			3	
Ikaalinen	43	1	2				1
Juupajoki	5						
Kangasala	44	1	8	3	1	1	
Kihniö	6						
Lempäälä	5		6	3		7	1
Mänttä-Vilppula	24		1		1	4	1
Nokia	31		9	2	12	2	1
Orivesi	11		2			3	1
Parkano	4						
Pirkkala	15		1	1			
Punkalaidun	9					2	
Pälkäne	36		6	5		1	1
Ruovesi	39		8			2	7
Sastamala	127		16	6		3	4
Tampere	8		9	1	15	16	7
Urjala	8		9	1			13
Valkeakoski	11		15	7		2	2
Vesilahti	3		12				8
Virrat	23		7		1	1	6
Ylöjärvi	48		3	1	1		1
Yhteensä	543	3	128	30	31	49	56

Liite 2.

Muinaisrantojen läheisyydessä olevat kivistiset asuinpaikat (300 m etäisyys rantaan).

- Kivistiset asuinpaikat supra-akvaattisen rannan (vedenkoskematon) läheisyydessä
- Kivistiset asuinpaikat Litorinameren rannan läheisyydessä (n. 9000-4000/2000 v. sitten)
- Kivistiset asuinpaikat, joiden sijainti supakvaattinen (veden alla) viimeisen jääkauden jälkeen

Lähde: Muinaisrantojen havainnot © Geologian tutkimuskeskus

Liite 3.

Pirkanmaan historiallisesti merkittävät tiet.

Nro	Nimi
1	Huittinen-Tyrvää-Tampere
2	Kyrönkankaantie
3	Tammerkoski-Pälkäne-Hämeenlinna
4	Orivesi-Uusikaarlepyy
5	Hämeenlinna-Akaa-Tammerkoski
6	Kangasala-Orivesi
7	Orivesi-Jämsä
8	Orivesi-Kuorevesi
9	Punkalaidun-Urjala
10	Urjala-Kylmäkoski-Akaa
11	Humppila-Urjala-Akaa
12	Viiiala-Tyrvää
13	Lempäälä-Valkeakoski
14	Valkeakoski-Sääksmäki-Pälkäne, Laitikkala
15	Messukylä-Teisko-Ruovesi
16	Ylöjärvi-Kuru-Ruovesi
17	Hämeenkyrö-Mouhijärvi
18	Lempäälä-Kangasala
19	Hämeenlinna-Luopioinen-Jämsä
20	Pälkäne, Onkkaala-Sahalahti-Kuhmalahti
21	Kangasala-Unkila
22	Ikaalinen-Jyväskylä
23	Tampere, Härmälä-Pirkkala
24	Vesilahti-Valkkinen
25	Kyrönkankaan talvitie

PIRKANMAA

Nalkalankatu 12, PL 76, 33201 Tampere
Puh. (03) 248 1111 (vaihde)
faksi (03) 248 1250
pirkanmaan.liitto@pirkanmaa.fi
www.pirkanmaa.fi

TEEMME MUUTOSTA YHDESSÄ

